जातिः, यथासंख्यम्, भावः, पर्यायः, विषमः, अनुमानम्, दीपकम्, परिकरः, परिवृत्तिः, परिसंख्या, हेतुः, कारणमाला, व्यतिरेकः, अन्योन्यम्, उत्तरम्, सारम्, सूक्ष्मम्, लेशः, अवसरः, मीलितम्, एकावली, इति त्रयोविंशतिर्वास्तवस्य भेदाः। उपमा, उत्प्रेक्षा, रूपकम्, अपह्नुतिः, संशयः, समासोक्तिः, मतम्, **उत्तरम्**, अन्योक्तिः, प्रतीपम्, अर्थान्तरन्यासः, उभयन्यासः, भ्रान्तिमान्, आक्षेपः, प्रत्यनीकम्, दृष्टान्तः, पूर्वम्, **सहोक्तिः**, **समुच्चयः**, साम्यम्, स्मरणम्, इत्येकविंशतिरौपम्यस्य भेदाः। **पूर्वम्**, विशेषः, उत्प्रेक्षा, विभावना, तद्गुणः, अधिकम्, विरोधः, **विषमः**, असंगतिः, पिहितम्, व्याघातः, अहेतुः, इति द्वादशातिशयस्य भेदाः। अविशेषः, विरोधः, **अधिकम्**, वक्रम्, व्याजः, उक्तिः, असंभवः, अवयवः, तत्त्वम्, विरोधाभासः, इति दश श्लेषस्य भेदाः। एतेष्वलंकारेषु वास्तवभेदे—समुच्चयः, भावः, विषयः, अनुमानम्, परिकरः, परिसंख्या, कारणमाला, अन्योन्यम्, उत्तरम्, सारम्, अवसरः, मीलितम्, एकावली—इति। औपम्यभेदे—मतम्, उत्तरम्, अन्योक्तिः, प्रतीपम्, उभयन्यासः, भ्रान्तिमान्, प्रत्यनीकम्, पूर्वम्, समुच्चयः, साम्यम्, स्मरणम्—इति। अतिशयभेदे—पूर्वम्, तद्गुणः अधिकम्, असंगतिः, पिहितम्, व्याघातः, अहेतुः—इति। श्लेषभेदे तु प्रायः सर्वेऽधिकाः'। वामनस्य **काव्यालंकारसूत्रेषु** तु प्रायः सर्वे पूर्वत्र निपतन्तीति पञ्च यथापूर्वं प्राचीनाः संदर्भाः। यथोत्तरमर्वाचीनास्तु **काव्यप्रकाश**चन्द्रालोक[1]कुवलयानन्दर[2]सगङ्गाधरालंकार[3]कौस्तुभाः[4]। एतेषु यावदुपयुक्तसर्वशास्त्रमथननिर्यासे काव्यप्रकाशे एवालंकारशास्त्रीया प्रौढशिक्षा परिसमाप्यते **रसगङ्गाधरे** तु विचारचर्चा। **अलंकारकौस्तुभीया** विचारचर्चा तु केवलतर्कचर्वणा। यत एषा अधीततर्केण आलंकारिकेण सुखेनावबोद्धुं शक्यते, अनधीततर्केण तु पठ्यमानापि बोद्धुं न शक्यते। उक्तंचापि कौस्तुभे—'धियो वैधेयानां भवति विषयोऽसावविषयः—' इति। चन्द्रालोकपञ्चममयूखसमुद्भूतः **कुवलयानन्दस्तु** सुतरामलंकारव्युत्पादकः, केवलमेनं शतालंकारपरिपूर्णं धावनमेवायासयतीत्यलम्। अत्र 'उपमाऽनन्वयस्तद्वदुपमेयोपमा ततः। उत्प्रेक्षा चापि संदेहो रूपकापह्नुती तथा॥ श्लेषस्तथा समासोक्तिः प्रोक्ता चैव निदर्शना। अप्रस्तुतप्रशंसातिशयोक्ती परिकीर्तिते॥ प्रतिवस्तूपमा तद्वद् दृष्टान्तो दीपकं तथा। तुल्ययोगितया चैव व्यतिरेकः प्रकीर्तितः॥ आक्षेपो विभावना च विशेषोक्तिस्तथैव च। यथासंख्यमर्थान्तरन्यासः स्यातां विरोधवत्॥ स्वभावोक्तिस्तथा व्याजस्तुतिः प्रोक्ता सहोक्तिवत्। विनोक्तिपरिवृत्ती च भाविकं काव्यलिङ्गवत्॥ पर्यायोक्त-

---

१. चन्द्रालोकः पक्षधर-मिश्रापरनाम्ना जयदेवेन तार्किकमूर्धन्येन कृतः। स च ११८९ शकाब्दत ऊर्ध्वतनः॥ २. कुवलयानन्दः अप्पय-दीक्षितेन कृतः। स च १५५९ शकाब्दत ऊर्ध्वतनो यतोयं कालोऽस्य पौत्रस्य नीलकण्ठदीक्षितस्येति॥ ३. रसगङ्गाधरो जगन्नाथपण्डितराजेन रचितः। स च १५८१ शकाब्दासन्नकालिकः॥ ४. अलंकारकौस्तुभो विश्वेश्वर-पण्डितेन रचितः। स च १७०० शकाब्दासन्नकालिकः॥